

TORE LUND

Här bor en hedning i källaren. Om vin och vederdöpare i Viktor Rydbergs *Vapensmeden*

Vapensmeden är, som bekant, Rydbergs sista roman. Att den kom till berodde på att han var sjukskriven hela 1891. Diagnos överansträngning. Så fort han blev tillräckligt bra för att ta emot besök kom hans förläggare, Albert Bonnier, och påpekade att det vore bra att få ut en ny diktsamling till julen. Rydbergs dikter hade först getts ut 1882, efter lång tvekan från författaren – han tyckte samlingen var ofullständig. Till slut gav han med sig, förutsatt att man kallade den för *Dikter. Första samlingen*. Men nu hade det gått nästan tio år, var det inte dags för den där *andra*? Rydberg funderade, han hade en del dikter på lager, men inte tillräckligt. Inte ens om man fuskade lite, la till några korta prosatexter och kallade det *Dikter på vers och prosa*. Men han hade just fått en bön från Smålands nation i Uppsala om bidrag till en skrift som skulle dra in pengar till ett nationshus. Och ett sådant bidrag kunde kanske också användas till att fylla ut hans diktbok. Småländsk anknytning och gärna ett historiskt ämne – hans litterära fantasi trivdes bättre där än i nutiden.¹

Fast åttitalets litterära strömningar hade satt sina spår: nu krävdes det fylliga och realistiska miljöbeskrivningar. Och han hade ont om tid för research. Men tio år tidigare hade han arbetat med en stadshistorisk skildring av Jönköping på 1500-

---

¹ Om tillkomsten av *Vapensmeden* och *Dikter. Andra samlingen* se Tore Lund, *Idealisten, pengarna och marknaden*, 2021, s. 120-124.

talet, den kunde bli en utgångspunkt.² Och att det var en konfliktfylld brytningstid – reformationen, Gustaf Vasas nationsbygge – var också bra, eftersom berättelsen då kunde göras relevant för läsarens samtid.

Vapensmeden var alltså från början tänkt att ingå i en samling "Dikter på vers och prosa", och det är förklaringen till att det finns så mycket visor i den. Några – t ex "Betlehems stjärna" och "Till Österland" - tillskrivs berättelsens skald, Svante harpolekare, och de fick så småningom även komma in i *Rydbergs* samlade dikter. Andra är inte lika högstämda, och vem som diktat dem får vi inte veta, fast man kan misstänka vapensmedens, mästare Gudmunds närmaste medarbetare, smedgesällen Fabbe. Det är i alla fall han som får framföra den visa som är dagens text:³

Här bor en hedning i källaren
hans namn är Muskatellaren,
han är kraftig, saftig, trind och tjock,
tunnbindarmäster har sytt hans rock.
Det vittnar både munk och präst,
att odöpt är muskatellaren bäst;
en dålig krist
han vore förvisst
och sämst, om han bleve en anabaptist.
Nog unnar jag honom allt gott, men nej!
att döpas unnar jag honom ej.

Vin på muskatdruvor, säger Wikipedia, kan vara allt från torra vita bordsviner till mycket söta starkviner, men beteckningen *muskatell* används främst på tunga, söta viner från Spanien och södra Italien. Om samma gällde på 1500-talet vet jag inte; det

---

² Viktor Rydberg, *Det forna Jönköping*, Stockholm 1880.

³ Dikten finns i kapitel 11, "Samfundet 'Fritt ur hjärtat'".

har inte tagits upp i Rydbergsforskningen. Som överhuvud taget har visat ett måttligt intresse för denna dikt. Man har upptäckt att den inspirerats av en tysk dryckesvisa, "Der Muskateller", som Rydberg stött på i ett kulturhistoriskt översiktsverk som han använde under arbetet med *Vapensmeden*. Och man har påpekat att likheterna bara sträcker sig över de fyra första raderna, där vinet personifieras och tunnan beskrivs som dess rock.⁴ Det tyska originalet säger däremot inget om religion och dop, istället använder det fem strofer till att dunka in hur härligt det är att supa sig full i glada vänners lag.⁵

I övrigt är det bara Warburg som ägnat några ord åt visan. I den, säger han, "framträder ett drag av uppsluppenhet som inte var främmande för Rydberg, men som är ganska sällsynt i hans diktning".⁶ Och det kan väl hända. Men finns där något mer än uppsluppenhet? Rentav någon idé – han var ju känd som "idédiktare". Det är det jag här vill undersöka.

Ingången blir det ovanliga rimordet i tredje raden från slutet: *anabaptist*. Vad är en anabaptist, eller, som man sa på svenska: vederdöpare? Ja, formellt är det ju nån som inte accepterar barndop, utan kräver att den kristne skall döpas som vuxen. Ett samfund där man, för att vinna inträde, således måste döpas *igen* (veder-, av tyskans *wieder*).

Men i början av 1500-talet hade ordet en mer specifik innebörd: där handlade det om revolutionära utopister. Vilket vi också får veta i *Vapensmeden*, eftersom det finns en hemlig

---

⁴ T. Hjelmqvist, "Uppslaget till Viktor Rydbergs dikt om Muskatellaren", *Språk och stil* 18 (1918) s. 244-245; Gösta Löwendahl, *Vapensmedens Viktor Rydberg*, Lund 1954, s. 389-390.

⁵ Dikten finns tryckt i Otto Henne-Am Rhyn, *Kulturgeschichte der neuern Zeit. I*, Leipzig 1870, s. 421.

⁶ Karl Warburg, *Viktor Rydberg. En lefnadsteckning*, II, s. 708.

vederdöpargrupp i romanens Jönköping, med ett par av Gudmunds smeder som ledare.⁷ Och de besöks av en tysk anabaptist, hämtad från verkligheten: Bernhard Knipperdolling.⁸ Han får lägga ut rörelsens tro och program: de har inspirerats av Luther men vill gå längre än han, de vill befria människorna från såväl världslig som kyrklig överhet, och därigenom skapa det messianska tusenårsriket. Tio år senare kommer de att lyckas införa ett sådant i staden Münster, fast det varar förstås bara i femton månader, och Knipperdolling hör till dem som avrättas efteråt. Fast i romanens nu, 1525, är det det stora tyska bondeupproret som gäller. Ett uppror som även det inspirerats av reformationen, men som brutalt slagits ner. Och Luther, som behöver de tyska prinsarnas stöd, har godkänt massakrerna. Ett svek som gör att Knipperdolling hatar honom.

Både Knipperdolling och hans svenska följare framställs i romanen som idealister, och berättarrösten tycks sympatisera med deras drömmar – de återges utan tecken på distans. Distanseringen görs istället via romanens *handling*. För när upproret i Jönköping sedan bryter ut, och anabaptisterna försöker ta ledningen över det, så visar det sig att dom fullständigt saknar kontakt med verkligheten.⁹

*

---

⁷ *Vapensmeden*, kapitel 10, ”Vederdöparne”.

⁸ Om Bernhard Knipperdolling (ca 1495-1536), se Wikipedia (engelsk upplaga). Han var radikal protestant och aktiv i hemstaden Münsters politik, men vederdöpare blev han inte förrän 1534, och att han besökt Sverige är föga troligt. Att han haft något att göra med oroligheterna i Stockholm 1524-25 påstods först i *Peder Svarts krönika* från ca 1560 och flöt sedan in i den svenska historieskrivningen, tills det vederlades 1896 av Herman Lundström i uppsatsen ”Om det s. k. vederdöparfoget i Stockholm under Gustaf I:s regering”, *Kyrklig tidskrift* 2(1896) s. 375-401. Men dessförinnan hade han alltså gjort en insats i den svenska *litteraturhistorien*.

⁹ *Vapensmeden*, kapitel 19, ”Upproret i Jönköping”.

Knipperdolling besöker Jönköping på väg till Stockholm. Vem kan man tänka sig att han skall träffa där?

Gert bokprätare. Anabaptisten Gert bokprätare i *Mäster Olof*, Strindbergs drama. Han vill ha Knipperdollings hjälp med att starta ett uppror. Ni vet: Mäster Olof, Olaus Petri, vill ha en luthersk reformation i Sverige, och Gustav Vasa tar honom under sina vingar. Men kungen är politiker, han är försiktig, han kompromissar, han tar hänsyn åt flera håll. Idealisten Olof uppfattar det som *svæk* och ansluter sig till Gerts upprorsförsök. Med följd att båda grips och döms till döden. Men Olof får chans att be om nåd – och tar den. Vilket leder till Gerts berömda slutreplik: "Avfälling!"

Emil Hillberg som Gert bokprätare (Victor Andréén, 1881)

Strindberg fick kämpa nästan tio år innan pjäsen uppfördes, och då inte på Kungliga dramaten, utan på den privatägda Nya teatern. Premiär i december 1881.¹⁰ Jag vet inte om Rydberg såg den, men han borde ha gjort det, eftersom han och Susen var i Stockholm hela januari, när pjäsen spelades som tätast.¹¹ Dramaten tog inte upp *Mäster Olof* förrän våren 1890, och då i den inte lika radikala "versupplagan". Det var det årets stora kulturella händelse, "alla var där". Om även Rydberg var där – han bodde då i Stockholm – så borde ordet "avfälling" ha fått en mer personlig udd, eftersom det var just vad han själv nyss hade kallats offentligt, efter att som jurymedlem i ett hädelsemål ha hjälpt till att sätta Hjalmar Branting i fängelse.¹² Å andra sidan hade pjäsens tendens förskjutits. I originalupplagan framstod Gert som hjälten, det var (enligt en dåtida bedömare) han som vann åskådarnas sympatier. Men i den senare versionen blir det tydligt att kungens linje är den kloka och rätta. Medan Gert (enligt samma bedömare) inte längre framstår som "sanningens fanatiska representant", utan *bara* som en fanatiker.¹³

---

¹⁰ Allt man behöver veta om *Mäster Olof* – tillkomsthistoria, mottagning, texterna till alla versionerna, dess bana på den svenska teatern – finns i band 5 av *August Strindbergs samlade verk* (1994, redigerad av Hans Sandberg).

¹¹ Pjäsen hade premiär 30.12.1881; nio föreställningar spelades i januari 1882 och två i februari. Rydberg deltog i Svenska akademiens sammanträde 6.1.1882, besökte Publicistklubben nyårsfest 14.1 (GHT 16.1) och var kvar i Stockholm ännu 30.1.1882 (ett brev från honom till Otto Sjögren är signerat med denna ort och detta datum, *Brev*, III, s. 3). Susen Rydberg berättar om resan, som bekostades av hennes far, i ett brev till Otto Borchsenius 7.2.1882 (Kongelig Bibliotek, Köpenhamn).

¹² "Kallad offentligt": av Hjalmar Branting i tidningen Socialdemokraten 8.12.1888. – Gerts avfällingsreplik hade tagits bort i versupplagan, men Strindberg övertalade regissören – samme Emil Hillberg som 1881 hade spelat Gert – att stoppa in den igen i föreställningen. *August Strindbergs samlade verk*, 5, s. 543.

¹³ Stockholms Dagblad 16.3.1890.

Så där är vi alltså, året innan Rydberg skriver *Vapensmeden*. Och placerar den i samma tid och samma reformation som *Mäster Olof*. Strindberg uttryckte det förstås så att Rydberg hade stulit hans ideer, men man kan väl snarare se det som en dialog.¹⁴ Fast Knipperdolling får man nog erkänna att han har lånat, och kanske också associationen mellan anabaptism och fanatism.

*

Titelgestalten i Rydbergs roman, vapensmeden Gudmund Gudmundsson, har beskrivits som den av Rydbergs litterära gestalter i vilken han lagt in mest av sig själv. Men han är även byggd på material från litterära och historiska källor. En sådan källa är välkänd: Rydbergs studier av det forna Jönköping. Där nämns en "rik och myndig köpmansläkt" vars mest kände företrädare var Peder Gudmundsson, Jönköpings starke man i början av 1600-talet, och vidare sägs att vapen- och harnesksmidet var stadens (näst handeln) viktigaste näring.¹⁵ I det allra första utkastet till *Vapensmeden* – en liten kladdig papperslapp – är "den gamla harneskmakaren" huvudperson, och redan på lappens baksida har han utvecklats till "harneskmakaren och målaren Gudmundsson".¹⁶ Således redan här både vapensmed och konstnär.

En annan källa är inte lika uppmärksamrad. Decenniet före *Vapensmeden* använde Rydberg till att försöka "rekonstruera"

---

¹⁴ "Stulit": Birthe Sjöberg, *Dialog eller dynamit. Viktor Rydberg och August Strindberg – förtryckets fiender*, Hedemora 2018, s. 312. Brevet från Strindberg till Carl Larsson som hon citerar finns i *August Strindbergs brev*, 9, s. 366.

¹⁵ Viktor Rydberg, *Det forna Jönköping*, Stockholm 1880, s. 8-9 och 21. – Peder Gudmundsson (1575-1655) adlades 1646 och tog då namnet Strömberg. Hans far, borgmästare 1594-95, hette Gudmund Svensson, och hans far hette Sven Månsson (allt enligt Wikipedia).

¹⁶ Lappen finns på Göteborgs UB (handskriftsavdelningen).

ett förlorat fornnordiskt mytiskt epos. I allt väsentligt var det en produkt av hans egen fantasi. Eposet återberättades, "för ungdomen", i *Fädernas gudasaga*, och "bevisades" i fjortonhundra sidor vetenskaplig text: *Undersökningar i germanisk mytologi*.

Den allra "egendomligaste skapelsen" i denna forntida myt var, enligt Rydberg, Mimer.¹⁷ I Eddorna framstår han som en dimmig figur: han sägs vara Odens vän, och väktare av visdomsbrunnen som ligger under en av världsträdets rötter. I Rydbergs myt blir han underjordens härskare, världsträdets bevarare, hövdingen över naturkonstnärerna och urtidsmederna, och den andliga odlingens upphov. Källan han vaktar ger inte bara visdom utan även skaparkraft, inklusive konstnärlig sådan. "Vid närmare undersökning", säger Rydberg, "visar det sig, att Mimers mjödbrunn är källan för samtliga de krafter, som i myten framstår som skapande."¹⁸ Och Mimer själv är "det personifierade skaparmjödet". I en indisk parallellmyt som Rydberg hittar kallas han kung Soma, och *soma* är där också namnet på den heliga dryck han delar ut till de andra gudarna.

Men, säger Rydberg i sina *Undersökningar*: det går också att hitta spår av honom i medeltida sagor från kristen tid. Fast där heter han inte Mimer, utan Gudmund. Och det som gör att Rydberg kan känna igen denne Gudmund som Mimer är att han är ägare till jättelika vincisterner.¹⁹

---

¹⁷ Viktor Rydberg, *Undersökningar i germanisk mytologi*, II, Stockholm 1889, s. 60.

¹⁸ Rydbergs bild av Mimer: *Undersökningar i germanisk mytologi*, I, 1886, s. 259-298. Citatet kommer från s. 274.

¹⁹ "Gudmund av glansfälten" förekommer som härskare över ett avlägset rike i några isländska "fornaldarsagor" från 1300-talet. Rydberg försöker, på s. 235-260 av *Undersökningarnas* första del, visa att han är densamme som Mimer.

Antagligen är det precis här, i associationen mellan Gudmund och Gudmundsson, som Rydberg får idén att flytta in Mimer i femtonhundratalets Jönköping, som en bild av den konstnärliga skaparkraften. Varvid urtidskonstnärerna blir anställda i hans stora smedja, världsträdet blir det stora vårdträdet på hans gård, och mjödkällan blir en vinkällare. Och när den personifierade skaparkraften blir en litterär gestalt så måste han ju i någon mening vara en produkt av sig själv. Gudmund Gudmundsson.

Och det är alltså där, i det allra heligaste, i mäster Gudmunds källa-re, som Fabbe framför sin muskatellarvisa. Medan han tappar upp den dryck som skall drickas i det sällskap som Gudmund har stiftat: Sällskapet Fritt ur Hjärtat.

Fast dit har inte alla tillträde. Framför allt inte Gudmunds härsklystne son, magister Lars. Eftersom han är totalt oförmögen att lyssna till andra åsikter än sina egna. Han är, säger Rydberg i en kommentar till romanen, förblindad av högmödsanda, han uppfattar sin egen vilja som Guds.²⁰ Med andra ord: han är en fanatiker. Precis som anabaptisterna, åtminstone de som uppträder i *Mäster Olof*. Bildstormare som tror sig uppfylla av Den helige ande medan de förstör allt som är heligt för dem med annan tro. Vilket ju för övrigt också är vad Lars gör, vare sig det gäller faderns målningar i klosterkapellet eller runstenar från hednatiden.

---

²⁰ Uppsatsen i fråga heter ”Tendens och skönhet”, publicerades i *Nordisk tidskrift för vetenskap, konst och industri* 15(1892):5 s. 351–364, och har som författarnamn Ernst Beckman, Rydbergs vän och granne i Djursholm. Men den måste ha skrivits av, eller i samarbete med, Rydberg själv, något som framgår av dess ytterst välinformerade uppgifter om Rydbergs källor och dess tvärsäkra påståenden om hans avsikter.

Och läst i den kontexten så säger Muskatellarvisan att skaparmjödets inte får vara döpt, att konsten och vetenskapen inte får vara bundet av något trossystem, och absolut inte av ett som tror sig vara den enda sanningen.

Fast det är väl inte precis ett jättesynligt budskap. Jag brukar säga att Rydbergs författarskap har en utsida och en insida. Den mot läsaren riktade utsidan är klar och pedagogisk – men bredvid den finns ofta en "insida", som i första hand är riktad mot och begriplig för författaren själv. En insida där det pågår en löpande diskussion om hans eget författarskap.

*

Visans inledningsrad var "Här bor en hedning i källaren". Och om det är skapardrycken som avses så är det lätt att associera till några berömda ord i *Den siste atenaren*: "Vetenskapen och konsten är av naturen hellener och oomvändliga hedningar".²¹

En utsaga som, vid första ögonkastet, verkar harmoniera med min läsning av "Muskatellaren". Fast kanske ändå inte riktigt. I *Vapensmeden* rasar striden mellan katoliker, lutheraner, anabaptister – och ingen av dem bör alltså få styra skaparkraften. Men i *Den siste atenaren* står striden mellan hellensk antik och kyrklig kristendom, och där placeras konsten och vetenskapen på den ena sidan, den hellenska. Något som understryks i romanens ikoniska förord, det som etablerade Rydberg som en "tankens stridsman". Där beskrivs mänsklighetens utveckling som en strid mellan svart och vitt, och den rätta sidan, som kallas "hellensk" och "västerländsk" (i motsats till den reaktionära) sägs arbeta i linje med Guds plan och vilja. Vilket leder till hundraprocentiga krav:

---

²¹ Viktor Rydberg, *Den siste atenaren*, kapitel 3 ("Delfi. Orakelspörjarne").

”Man kan inte bära en sedel till valurnan, inte tala eller skriva om en allmän fråga, utan att medvetet eller omedvetet kämpa för den ena eller den andra av de världsåskådningar, [vilkas strid] utgör den världshistoriska processen ... Vi lever, andas och har vår varelse i denna strid ... Medan jag skrivit, har jag känt mig som stridsman under de ideers fana, för vilka jag lever och andas”, och så kommer det där om spjutet som slungas mot fienden, i uppsåt att såra och döda.

Vilket kanske lät tjusigt när det begav sig. Men läser man med Vapensmedsglasögon så framstår talaren i *Atenarens* förord som en fanatiker. Man har sagt att förordet gör romanen mer enkelspårig än den egentligen är. Och det är inte så konstigt: romaner har svårt att bli helt enkelspåriga, det är i grunden en dialogisk genre. *Atenaren* var Rydbergs fjärde roman på fyra år. Men sedan, efter förordets programförklaring och dess totala krav, så var det stopp i romanfabriken i mer än trettio år ända fram till *Vapensmeden*. Där, vågar man kanske säga, förordets världs bild slutligen har övervunnits.

*

Fast Rydbergs kursändring hade inletts tidigare än så. Redan i mitten av sjuttioalet, när den tredje upplagan av *Den siste atenaren* gavs ut, så tog han bort förordet. Vilket var en av de saker som anfördes mot honom i svekdebatten efter domen mot Branting.²²

Man kan kanske säga att *Vapensmeden* var ena halvan av hans svar på den debatten. Och att den andra var en dikt som från början också var tänkt att ingå i samma volym av *Dikter på vers och prosa*. ”Den nya Grottesången”. Men det där får vänta till

---

²² Av Ellen Key, i en insändare ”Om yttrande- och tryckfrihet”, i Aftonbladet 22.3.1890.

en annan gång. Tills vidare får det räcka med att sedan dessa hade publicerats – *Vapensmeden* i en egen bok (eftersom den växt i format under arbetet) och *Grottesången* i *Dikter. Andra samlingen* – så satte Rydberg dit *Den siste atenarens* förord igen, i den femte upplaga som kom året efter. Försedd med kommentaren att det skrivits i ”ungdomlig hetta” och att det fick följa med den nya upplagan ”som bidrag till en själs historia”.

Och det är de där sista orden som jag tar till ursäkt för mitt rotande i det rydbergska författarskapets insida. Drömmen att skriva en själs historia.

[Baserat på ett föredrag vid Rydbergsällskapets årsmöte 12.3.2024. En version utan notapparat finns tryckt i *Veritas* 39(2024) s. 29-38.]